

засвяціць тым, хто ў цемры і ў цені смерці жыве, каб накіраваць крокі нашы на дарогу спакою». Гэты сэнс бачаць даследчыкі ў прысутнасці савы ў сцэнах распяцця. А яшчэ совы палююць на мышэй – яшчэ адзін шматзначны сімвал у аповесці. Гэта вобразы падступнасці, марнатраўства і разбурэння: «Плакаць хочацца за сваё апаскуджанае, сточанае мышамі жыццё». Мышы досыць набрудзілі ў доме гаспадара, а сточаныя мышамі яблыні ў гаспадарскім садзе нагадваюць аб біблейскай прытчы пра адзінарога, дзе чорная і белая мышы асацыіруюцца з днём і ноччу, якія няўмольна скарачаюць чалавечы век.

Ёсць у кнізе багата вобразаў-сімвалаў савецкай эпохі – гэта класічны гранёны стакан, звар’яцелы тэлевізар, увасабленне ідэалагічнай інвазіі, які ў доме гаспадара жыве самастойным жыццём. У славутым «Чорным квадраце» К. Малевіча аўтар бачыць адбітак гістарычнага лёсу Беларусі, вынік абуджэння ў душы мастака чагосьці пракаветна беларускага, геннага: «Чорны колер – колер маўчання, вечнага знямення і спачыну. Знак беларуса і Беларусі. Сёння і, напэўна, і заўтра. І гэта азарэнне лёсам і будучыняй Северо-Западного краю і спасцігла мастака». Калі песімізм у аповесці дасягае найвышэйшай кропкі, пісьменнік спрабуе павярнуць свой аповед на больш аптымістычную ноту. Гаспадар нанова спарадкуе хату, устаўляе шыбу, вычышчае мышыны бруд. Час ранней вясны, абнаўлення, згадкі пра вяртанне крыніц недалёка ад дома нагадвае пра тое, што жыццё – сістэма, здольная да самарэгуляцыі і самааднаўлення. «Трэба спадзявацца», – сучае сябе гаспадар.

Канцэнтраваны вобраз эпохі В. Казько стварае не праз разгалінаваны сюжэт, а з дапамогай шматзначных вобразаў, сімвалаў і алегорый, прыёмаў іншасказальнасці, асацыятыўнасці, «расшчаплення» часу. Менавіта гэтыя прыёмы даюць чытачу любога пакалення магчымасць індывідуальнага прачытання твора і вылучэння ў ім актуальнага зместу. Безумоўна, перажыты напрыканцы стагоддзя духоўны крызіс можа быць незразумелым сучаснаму чытачу, для якога гэта быў перыяд «перазагрузкі» і пачатку новай гісторыі. У аповесці асэнсаваны не толькі сукупны вопыт аднаго пакалення на канкрэтным вітку часу. Поспех твора, ды і ўсёй творчасці В. Казько, забяспечаны глыбокім філасафізмам, зваротам да ўніверсальных экзістэнцыяльных праблем, гуманістычнай скіраванасцю, і перад усім, высокім пісьменніцкім майстэрствам аўтара.

## **П. В. Васючэнка**

### **МАСТАЦКІЯ АДКРЫЦЦІ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА НА ФОНЕ ЛІТАРАТУРНАГА ПРАЦЭСУ XX–XXI ст.**

Як і ягоныя сучаснікі, беларускія пісьменнікі-«нашаніўцы», Максім Гарэцкі вылучаўся дапытлівай, пранікальнай энергіяй таленту. Сялянскі сын, інтэлігент у першым пакаленні, М. Гарэцкі з вясковай учэпістасцю ўлягаў у навуку і літаратурную творчасць. Старанны вучань, ён з маладосці зведаў не толькі радасць спазнання, але і той смутак, пра які гаворыцца ў «Эклезіясце»: «... У вялікай мудрасці багата смутку; і хто памнажае веды, множыць журбу».

Мастацкія адкрыцці М. Гарэцкага сведчаць пра значны ўплыў на яго творчасць з боку эстэтыкі і філасофіі сімвалізму. Сімвалізм – не толькі стыль, а і светапогляд, скіраваны да спасціжэння адвечнай таямніцы, загадкавай субстанцыі быцця, не падуладных логіцы, навуцы, веры. Пісьменнікі-сімвалісты часта не знаходзілі тэрміна, каб вызначыць сутнасць загадкавай субстанцыі, і вызначылі праз займеннікі: *яно, нешта, тое*. «Што яно і адкуля яно?» – гэткім чынам фармулюе сваё філасофскае пытанне М. Гарэцкі. Дамовімся вызначыць гэтую няўлоўную субстанцыю як сімвалісцкая *трансцэндэнцыя*.

«Што яно і адкуля яно?» – над гэтым пытаннем пакутуюць і героі-інтэлігенты прозы М. Гарэцкага. У ранні перыяд творчасці пісьменніка пытанні гэтыя былі скіраваныя да натуральных умоў існавання чалавека, закранаючы *прыродную трансцэндэнцыю*. Маладыя інтэлігенты з твораў М. Гарэцкага мусяць перажываць не толькі радасць, але і смутак ведаў, калі сустракаюцца з непазнавальным. Студэнт-медык Архіп Лінкевіч, герой апавядання «Роднае карэнне» (1913), атрымлівае з вёскі ліст, у якім бацька паведамляе, што ў новай хаце завёўся нячысцік. Горкая ўсмешка кранае вусны маладога чалавека: «Як многа слаўнага ў нашых вёсках, сёлах, а тым часам як яны непарушна мёртвыя ў жыцці. Час ідзе – у гары, у воздусі лётаюць аэрапланы, дырыжаблі; пад вадой живуць людзі, як на зямлі; перагаварываюцца на тысячы вёрст; даходзяць да таго, што думаюць замаражываць чалавека на колькі трэба часу і ўзноў аджыўляць яго; усё ідзе шпарка ўперад, толькі нашу вёску, як абросшы мохам камень каля шляху, з мясціны не скранеш... Сумна, сумна».

За плячыма ў Архіпа Лінкевіча не толькі медыцынская навука, «рэзанне жабаў», якое спакусіла некалі героя рамана І. Тургенева «Бацькі і дзеці» Базарава атаясамліваць чалавека з жывёлай, але і самаўпэўненасць рацыяналіста, якому яна перадалася ў спадчыну ад папярэдняга стагоддзя пары і электрычнасці.

Тэхналагічны скачок, які здзейсніла чалавецтва на пачатку XX ст., узмацніў веру ва ўсемагутнасць навукі, але, з іншага боку, яна падточвалася фундаментальнымі навуковымі адкрыццямі А. Эйнштэйна, З. Фрэйда, К. Юнга, філасофскімі прарывамі ў галіне інтуітывізму і ірацыяналізму (А. Шапенгаўэр, Ф. Ніцшэ, А. Бергсон, Н. Гартман). У ведах чалавека новага стагоддзя адкрывалася шырокая прастора непазнанага.

Для чалавецтва настае час развітання з ілюзіяй усёведання.

Архіп Лінкевіч прыязджае ў вёску, разам з бацькам начуе ў новай хаце і робіцца сведкам загадкавай з’явы, якую сёння вызначаюць як палтэргейст. Пярун трапляе ў праклятую хату. Архіп з бацькам ледзьве выратаўваюцца. У стагоддзе дырыжабляў, аэрапланаў, радыё і падводных апаратаў можа здарыцца і такое... Герою варта было прыгадаць рэпліку Гамлета, адрасаваную ягонаму прыяцелю Гарацыю:

Ёсць болей з’яў на свеце, друг Гарацыю,  
Чым сніцца філасофіі тваёй.

Персанажаў «інтэлігенцкіх апавяданняў» бянтэжыць не толькі прыродная, але і чалавечая таямніца, *сацыяльная трансцэндэнцыя*. Здавалася б, ім, інтэлігентам у першым пакаленні, душа селяніна не павінна здавацца непрагляднымі нетрамі. Бо і самі яны, як той яблык, недалёка адкаціліся ад мужыцкае нівы, не страцілі цікавасці да вясковага побыту, традыцыяў. Яны, дэмакраты па поглядах, часам перабольшвалі і ідэалізавалі стваральныя магчымасці сялянства. Магчыма, якраз такое перабольшванне і прыводзіла персанажаў да расчаравання.

Гэтае пачуццё востра перажывае Клім Шамоўскі, герой апавядання «У лазні» (1912). «Нашанівец», нацыянальны адраджэнец па светапоглядзе, вучань апошняга класа каморніцкага вучылішча, ён выводзіць беларушчыну наўпрост з вясковасці і самы кароткі шлях да Беларусі бачыць у тым, каб вярнуць сялянства да этнічнай і нацыянальнай тоеснасці, пераарыентаваць яго на ідэі «нашаніўскага» адраджэння.

Клім прыязджае на вакацыі ў роднае Мардалысава і ідзе ў вясковую лазню. Наведванне лазні для яго ледзьве не сакральна-сімвалічны акт, мэта якога – маральнае ачышчэнне ад панства, бо герой хоча пачувацца ў вясковым асяроддзі «сваім».

Лазня дапамагае герою вызваліцца ад ілюзій пра маральную падрыхтаванасць вяскоўцаў да пазітыўных зменаў. Уначы яго апаноўваюць іншыя думкі і пытанні: «Беларусь, Беларусь, чым ты была і чаго ты, во, даждала?». Клім уцяміў, што двойчы ў адну і тую лазню, як і ў раку, не ўвойдзеш. Памяняліся не толькі вёска, не толькі Беларусь, але і сам ён. *Трансцэндэнтальная Беларусь* – такой бачыць яе цяпер Клім Шамоўскі.

Героі М. Гарэцкага з іх рэфлексійнасцю, схільнасцю да самааналізу назіраюць ірацыянальнае не толькі ў грамадскім асяроддзі, але і ў саміх сабе. Расчараванне ў народафільскіх ілюзіях выклікае ў іх крыўду, а пасля высвятлення, што крыўдуюць яны на саміх сябе. Так адбываецца з Лявонам Задумам у аповесці «У чым яго крыўда?» (1926), які пацярпеў і ад свайго наіўнага народафільства, і ад недарэчнага кахання да цёмналескай Дульсінеі, а найбольш – ад унутранай няпэўнасці.

Новыя якасці герой-інтэлігент М. Гарэцкага выяўляе падчас больш жорсткіх выпрабаванняў, якія ён апісаў у кнізе-дзённіку «На імперыялістычнай вайне» (1926). У ёй цывільны чалавек, каморнік па прафесіі, ператвараецца ва ўдзельніка Першай сусветнай вайны, як гэта адбылося, дарэчы, і з героем рамана Яраслава Гашака «Прыгоды ўдалага ваякі Швейка».

Вольнанаёмны Лявон Задума сутыкнецца на фронце з новай для яго праявай ірацыянальнага – *ваеннай трансцэндэнцыяй*, неспасцігальным імкненнем людзей да калектыўнага забойства. Максім Гарэцкі, які па-ранейшаму стаіць за спінай свайго героя, невыпадкова лічыцца паплечнікам пісьменнікаў «страчанага пакалення» (Э. М.Рэмарк, Р. Олдынган, А. Барбюс, Э. Хэмінгуэй, Я. Гашак). Беларускі аўтар паказаў абсурднасць, ірацыянальнасць вайны ў апавяданнях «Літоўскі хутарок», «Рускі» (абодва 1915), «Генерал» (1916) і ў аповесці-дзённіку «На імперыялістычнай вайне», скарыстаўшы не толькі прыёмы жорсткага рэалізму, але і сродкі гратэску, трагічнай іроніі, «ачужэння».

У вайне не можа быць пераможцаў, тут усе – ахвяры, пераможаныя, – такая маральная максіма задумы і яго стваральніка. Такая думка каранілася не толькі ў творах Г. Флабера, Л. Талстога, але і ў глыбокай старажытнасці. «Перамога спараджае нянавісць; пераможаны жыве ў журбе. У шчасці жыве мірны, той, хто адмовіўся ад перамогі і паразы», – чытаем у старажытнаіндыйскай кнізе «Джамапада».

Стварэнне вобразу Ігната Абдзіраловіча, героя аповесці «Дзве душы» (1919), працягвае творчую эвалюцыю, што адбывалася з Задумам. Абдзіраловіч і Задума падобныя тым станам унутранай канфліктнасці, якая не дае спакою кожнаму, але на змену *меланхоліі* прыходзіць душэўнае *падваенне*.

Твор мае меладраматычную завязку: карміцелька пераменьвае немаўлятак, у выніку чаго сялянскае дзіця выгадоўваецца на паніча. Гэты фэбульны ход стаў падставай для складанага мастацка-псіхалагічнага даследавання. Максім Гарэцкі тварыў у той час, калі чалавецтва ўжо ведала пра законы спадчыннасці і пісьменнікі адлюстроўвалі генетычныя працэсы ў сваіх творах. Праблему спадчыннасці ставілі Г. Гаўптман у драме «Перад усходам сонца» (1889), Г. Ібсен у п'есе «Здані» (1881). Рэха спрэчак, што вяліся ў грамадстве вакол праблем спадчыннасці, заўважнае і ў драматычнай аповесці М. Гарэцкага «Антон».

Пісьменнік спрабуе вырашыць пытанне, на якое не дае канчатковага адказу ні псіхалогія, ні педагогіка: што ў вялікай ступені ўплывае на фарманне чалавечай асобы – спадчыннасць ці выхаванне? «Базавае» класавае пачуццё, якога не адмаўляе М. Гарэцкі, безумоўна, уплывае на ўчынкі Абдзіраловіча, асабліва тады, калі і аўтарам, і героем у рэфлектыўным стане яны разглядаюцца як алагічныя, невытлумачальныя. Але ёсць яшчэ выхаванне, адукацыя, шчырая вера ў перамогу розуму над ірацыянальным і цёмным. Яны таксама фармуюць аблічча Ігната Абдзіраловіча.

Адкрыцці ў галіне трансцэндэнтальнага, пісьменніцкая зачараванасць «патаёмным» актуальным і сёння. Яны выспеліліся дзякуючы творчаму пераасэнсаванню майстрам мастацкага вопыту сусветнай літаратуры. У змаганні з ірацыянальнымі, варожымі для чалавека праявамі быцця варта спадзявацца адначасова на веру і веды, інтуіцыю і творчасць, як гэта рабіў Максім Гарэцкі.

**Т. Г. Казакевіч**

## ПРАДУКТЫЎНЫЯ І НЕПРАДУКТЫЎНЫЯ ТЫПЫ СКЛАДАНЫХ НАЗОЎНІКАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Пры сучасных працэсах развіцця тэхнікі, тэхналогій, вытворчасці, эканомікі, культуры, навукі ўзнікае неабходнасць у абазначэнні новых паняццяў, якія актыўна з'яўляюцца ў гэтых сферах. Паскарэнне тэмпаў жыцця ўзмацняе дзеянне закона моўнай эканоміі і выклікае актывізацыю словаўтваральных працэсаў у мове, што, у сваю чаргу, абумоўлівае папаўненне слоўнікавага складу беларускай мовы.